

Командир

Леся Храплива-Щур

Стояла зоряна тиша, коли постукали в хатину.

— Можна до вас, бабусю?

— Господи милосердний! Свої і ще питаються, чи можна! Ходіть, ходіть, хоч у хаті, хоч у стодолі хлопців розміщуйте! Хіба ж я вам чого зажалувала б!?

На столі стояла нафтова лампа і кидала тремкі тіні на стіни.

— Ходіть, не бійтеся; в мене безпечно! Хто там до старої заглядав би?! Та й від села шмат дороги...

Увійшли чотові, ввійшов і сам командир. Бухнуло на них теплом, аж ніби млість ударила. Переглянулися. Соромився один одного, що в теплі так добре...

— Тут ждатимемо!

— Наказ, командире!

— Проведемо молитву, а опісля хлопці до стодоли. Відпочити, але в гострому поготівлі.

— Наказ!

Бабуся вже бідкалася:

— Не знала ж я, що такі гості будуть... А то була б чогось пристаралася... І померзлі хлопці, і голодні..

Відчиняла скриню, виймала білі сорочки, онучі.

— Ви знаєте добре знак до наступу, друзі.

— Знаємо!

Поскидали наплечники в кут.

— Ходім, хлопці ждуть!

— Командире, тобі б відпочити. Три дні і три ночі...

Усміхнувся кутиком уст:

— Не я один!

Тіні просунулися стінами, стелею, і зникли. Бабуся виносила з комори сало, хліби, печені на капустяному листку...

— Такий мороз, а вони — три дні і три ночі...

Господи, та й вони чийсь діти!

Горою зорі, внизу засніжений ліс, а вони стояли у стрункому чотирикутнику і з запертим віддихом ловили його слова.

— Завдання в нас сьогодні важке та відповідальне. Або знищимо відділ емведистів, що попався необачно в цю долину, або завтра.... Ми знаємо, хто це йде та з якими намірами. Ми й знаємо, чого ждуть від нас наші брати, бо ж іншої охорони вони не мають. Ми знаємо, за що ми та яка в нас сила! Бо сила ще в нас і від нас залежить...

Слова підносилися невидимі у простір.

— Сьогодні помолимося за успіх нашого наступу.

Слова були чисті, як морозне повітря, а зорі відбивалися в автоматах. Хтось був близько і слухав їх молитву.

** *

В stodолі було мрячно і пахло зів'ялим зіллям.

— Командир прийшов!

— Командир завжди з нами!

— Відпочивайте, хлопці, відпочивайте, але спати не вільно! Кожної хвилини готові до наступу!

Зброю відбезпечити і не скидати! Може це не довго. Хто голоситься на стежі? Світло ручної лампочки ловило піднесені руки.

— Ви підете зі мною!

— Командире, ми ж самі розставимо стійки, поведемо стежі.

Моргнув на сивоусого чотового:

— Дякую, я це теж зумію!

— Та тобі б хоч хвилинку відпочити...

— Я дав наказ: психічно не розпружуватися!

Держіться хлопці! А на зміну заходьте до хати погрітися. Коли хочете, співайте, тільки тихо...

— Все тихо... — прошипіло із гурту тих, що сиділи.

Миттю обернувся. Насупився.

— Так: тихо! До останньої хвилини: тихо! А тоді буде голосно, голосно буде, хлопці, цієї ночі!

Тільки треба діждатися слушної хвилини!

Пождемо, командире! — відповіло їм багато.

І нараз зовсім іншим голосом:

А що, тут таки тепліше, як у лісі?!

Спасибі, тепліше!

— То спочивайте, здорові, тільки чуєте: завжди в поготівлі! А хтось хай піде до хати; треба допомогти бабусі їжу готувати...

Рипнули двері.

— Командире! — шепнуло щось несміло збоку.

Підвів ліхтарку.

— Що, Ясеню?

— З Пугачем щось недобре...

— Веди!

Розсувалися, пропускали його. Деякі вставали; ніяково сидіти, коли командир іде...

Пугач на-пів лежав, припертий до сіна в засіку. Лице закрив рукавом.

Ми ледве довели його сюди, командире!

Не бачили, що то могло статися?

— А хто ж його? Ішов з усіма, поки почав приставати...

Дав подержати ліхтарку. Декілька рук простягнулося по неї. Обережно відвів хлопцеву руку від лица. Лице горіло.

— Пугачу!

Хотів випрямитися, хотів говорити, і голова опала небало на груди.

— Занесіть до хати, попросіть у баби кожуха, обкрийте добре...

— Наказ, командире!

— Ти станеш тут, Бойку. Небезпека може бути найскорше із сторони лісу...

Якщо довелося б довго ждати, пришлю тобі зміну. Не відпочив ти, сіромахо!

— Нічого, я сам хотів... Біда лиш, що самому...

— Там, через два дерева, стане Бистрий...

— Воно не те, командире!! Але мені вже тричі привиджувався вночі Лозовий.

— Це твій побратим?

— З одного села. І з одної вулиці.

— Нічого й дивного, що привидлсується!

— Коли знаєте, — голос виразно дрижав, — мені здається: кличе мене.

— Ого! "Кличе"! Може молитви просить? Молися за нього. Добрий був вояк...

А праведна душа лиха не накличе. Сніг виблискував і скрипів під чобітьми.

— Ви підете перевірити ліс. Обережно! Згідно із розвідкою, ворог не далі, як пів кілометра; засідка на нас!

— Ого, ще не знати, хто на кого! — Голос був рубаний і задиркуватий.

Поклепав його по плечі:

— Ми на них, ми на них, Буревію; хай не лізуть!

А той останній довго топтався на місці:

— Командире, я... теє, дістав листа від рідні.

Поглянув на нього уважно.

— Живі, здорові?

Той аж задихався:

— Чудо Боже, командире! Відбили їх наші дорогою. Тепер цілий транспорт стоїть табором у лісі... Ось якраз передучора дістав вістку по зв'язку.

— Далеко?

— Та куди там! Оцим яром та через горб та й уже!

— То завтра, коли переможемо, підеш відвідати.

До зір видно було, як блиснули очі.

— Командире!

— Тихо, тихо! Мати?

— Старенька вже...

— Сестра?

— Дві.

— Зрадіють тобі!

— Щоб лиш діждати...

— Бог милує повстанців; не журися!

У хаті все ще горіла лямпа, але бабуся вже, видно, була в stodolі. Пугач лежав на полу та постогнував. Підійшов до нього. Зміряв живчик. Так... Зрештою аптечка залишилася в бункері. Запізно було рятувати. Може в баби буде яке зілля?

Сів за стіл. Справді, так можна було сидіти. Довго... Ще раз проходив всі точки: гостинець — береже Савур. Над обривом — Наливайкові хлопці. Ліс густий, і червоні не матимуть відваги запускатися далеко. Зрештою, вони і так так смішно близько... Левенець замкне відступ від сходу. А коли Муха висадить міст на залізничному шляху, це буде знак до наступу. Тому тепер так тихо. Аж дивно... Не переривати напруження!

Все продумане, все ясне в його голові. Тільки чого той стіл так тягне її вниз до себе?

Витягнув карту. Поглянув і склав знову. Знав кожну подробицю. Що робити? Знов до хлопців? Коби лиш прийшов хто з чотових... Поговорити б, або що.

Лямпа мерехтіла дрімливо.

Почав обертати обручку на пальці.

— Йди, Любчику! Наш син мусить знати, що ти... Що коли була слухна хвилина, ти пішов!

А того сина тоді ще майже не було...

— Люб-чи-ку... — В Нелі були золотаві коси, а в неділю звивала їх у кучері...

— Ні, ні, не давати волі думкам! Все в його голові! Все залежить від нього: успіх чи неуспіх...

Почув на собі погляд Пугача. Стрепенувся. Підійшов.

— Командире... Мені... як же так — не в бою?...

— Та що ти? Полежиш, і все добре буде!

— Командире, ні, я... я знаю... Коли мене не стане...

Підняв його руку, що безсило спадала з полу та поклав на кожуш.

— Кажу ж тобі: видужаєш!

— Як скажете, але в мене... в мене дівчина.

Передайте...

Помагав Пугачеві витягнути клуночок із-за пазухи. Дрова тріщали в печі.

— Будь спокійний; про неї подбаємо. Скажу. Як не я, то хто другий, щоб знали.

З трудом відкрив налиті кров'ю очі:

— Ні, ви... ви! — повторяв.

— Ну добре вже: я...

Двері з другої хати відкрилися і командир оглянувся. З-над самого високого порога виглядало маленьке личко. Золотий чубок спадав на чоло.

Слухав уважно, як зветься Пугачева дівчина та де живе, і глядів, як мале цілим тільцем розкривало щораз ширше двері, як караскалося через поріг. І рівночасно слухав тишу. Таку прозору тишу, що ждала вибуху...

Пролізе? Не пролізе? Пролізло! — зрадив.

Пугач дихав важко та водив за ним очима.

— Не думати ні про що інше; це ж може статися в кожному хвилину!

Хлоп'я в червоній суконочці прямувало на всіх чотирьох до нього. Він глядів і не думав. Чорні цятки кружляли перед очима: три дні і три ночі... Неважно!

Малий знявся на ніжки, хотів зіп'ятися до його коліна. І з розмахом сів на землю. Простягнув до нього руки.

— Встати хочеш? Встати, козарлюго?

Дитина поглянула здивовано.

— Тя - тя! — пролебеділо нараз.

Поправив автомат на грудях. Підняв малого і нахиляючись, повів по-під пахи до стола. Поставив біля себе на лавці.

Дитина заплескала в долоні на радощах.

Вибуху ще не було...

— Неля носила зимою синю плетену шапочку, коли зустрічалися на викладах... Чому сьогодні — Неля? Знак який? ... Пусте!

Баба ввійшла, затурбована, чи все гаразд.

— Отаке-о... Погодувала ваших хлопців. А вам я ось зараз!

Заметушилася біля печі. Аж по хвилині завважила:

— Ой лишечко, а ти, Івасю, чого з коліски виліз? Кара мені з тою дитиною, пане командире! Відколи навчилося лазити, всюди його повно!

Малий пересував крок за кроком ручки по столі, а ніжки по лаві. Командир держав руку близько нього, якби треба було підхопити...

— Внучок ваш? — показав поглядом на малого.

— Та куди там! Людське та й Боже! Хлопці приходили і принесли раз...

Нахилилася. Поправляла дрова в печі. Не знав, чому похвалився їй:

— А він мене, бабусю, кликав „тя-тя“!

Поправила чорну хустину, що зсунулася з голови.

— Еге, він усіх так кличе. І до кожного вам підена руки...

Чув, як щось болюче вкололо його. І все ще прозора тиша!

— Та ба, не до всіх! Як приходили москалі, "самостійників" шукати, то так вам бідне плакало, так за мене ховалося!

— Мукалі! — повторив малий і щось, як жах, відбилося в синіх оченятах.

— Ні, ні, москалів нема! — потішав. Личко знов усміхнулося...

Тиша була така, що аж любо слухати.

Виймав з кишені луски з набоїв та ставив рядами на стіл.

— Бачиш, Івасю, (говорив, як до старого), — от тут наші. Так-так! А то — москалі...

— Му-ка-лі! — вимовив пиняво. І нараз одним помахом ручки змів "москалів" на долівку. Потім поглянув з-під лоба на командира: похвалять чи сваритимуть?

Хотів рвучко обняти малого, але той торкнувся автомата на грудях і усточка заломилися. Відсахнувся.

— Ну що, заліза злякався? Звикай; пригодить ся колись!

А все ж таки відклав автомата на стіл і почув шовкове личко на своєму зарослому і рученята на шиї. Бабуся поставила на столі горнятко молока.

— Пийте на здоров'я!

— А хлопці хіба дістали?

— Свят, свят, та звідкіля ж мені стільки молока дістати? Була б знала, була б приготувала, а так лиш один хвіст у стайні...

Через дитячі обійми ледве зміг говорити.

— То дайте, будь ласка, хворому. Або як там хочете...

Забрала молоко і стала поїти Пугача.

— На, синку; добре воно, тепленьке.

Пугач пив жадібно. Командир глядів на її мов із пергамену руки.

— Бабусю...

— Адіть, як до вас липне! — І зморшки на лиці розтягнулися в усмішку.

— Бабусю... — і не міг рішитися вимовити.—А хлопці не казали, звідкіля воно?

Біла стеля стояла нерухомо, тільки лампа блимала.

— Аякже, казали! Принесли з Вербівки, коли там "волиняки" нападали. Від грудей забрали від вбитої мами...

Малий поклав голівку йому на рам'я.

Він лякався сам свого голосу:

— А...а не казали, як виглядала?

Поглянула уважно на нього. А потім махнула рукою.

— Чому б не казали? Та то... не багато там можна було б й пізнати, казали. Бо знаєте... Але — не тамтешня, казали, вчителька якась чи що. Довге волосся мала... Отаке-о, як Івась має. Я Івасем охрестила, поки єгомосця вивезли. І обручку з її пальця принесли; чудо якесь, що ті безбожники не зрабували! Казали: треба буде дитині, то продасте!

Чув, як щось страшною силою виступає з берегів.

— І ви продали?

—Та скарай мене Боженьку, якби я так сирітське добро брала та й продавала! А-о, ховаю за образами...

— Покажіть, прошу вас!

Перед очима переливалися буруни, а м'якесенькі руки дитини держалися його так міцно...

Стежив за рухами бабусі. Та поволі несла, так уважно розвивала з платочка...

"Любомир, 27. VII. 1943" — прочитав у золоті.

Чув, що слабне, що никне, що думки розпливаються...

— Тя-тя...

Ввійшли чотові і на стіну впали кремезні тіні. Станули здивовані біля дверей. Піднявся їм назустріч із дитиною на руках. Сказав їм:

— Це мій син!!

Переглянулися зніяковілі. А він очима просив, благав їх до розпуки...

Сивовусий зрозумів:

— Це наш син, командире!

Тоді всі повідважніли та приступили до нього. В кожного у горлі був сміх, і кожний хотів сказати якнайбільше і всі мовчали. Хвилину...

А тоді зоряну ніч розірвав вибух, але вапно посипалося зі стін і лампа пригасла.

Промовили:

— Командире!

Мов не чув.

Вибігли давати накази. Остався лиш сивоголовий, найстарший. Командир оглянувся кругом, поставив малого на лаву і почав класти на стіл луски з набоїв.

Гляди, сину: це наші йдуть. Один, два, гри...

сотні, тисячі, мільйони... Ціла земля йде! Бачиш?

— Тя-тя! — вдивлявся голубими оченятами в командира.

Сивоголовий глядів з острахом і мовчав.

— Чуєш, сину?? — я йду. Якщо повернуся, будемо знов гратися. А не повернуся, — ти теж так підеш; разом із усіма. Всі колись дійдуть...

Чотовий ледве вишептав:

— Командире!

— Йду! — кинув поспішно. Заклав автомата на груди.

— Тя-тя! — і дитя залилося плачем.

Обернувся. Захитався. А тоді, як до старого:

— Не годиться козакові плакати!

Ще раз завагався і пішов.

Був уже в дверях, як Пугач піднявся на полу:

— Командире... я... з вами! Я... можу...

Поглянув владно:

— Знаю, що можеш, але я наказую тобі остатися!

І м'яко: — Ми прийдемо по тебе!

Не оглядаючись, вибіг за двері. Дитя, на руках у баби, взяло свою голівку ручками та гляділо за ним мовчки...

* * *

Вирвався в морозну ніч. Вони вже всі стояли готові. Із сотні грудей сплинуло зітхання полегші: — Командир із нами!